

УДК 316.01: 316.47: 316.3

Варинський В. О.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ»

Аналізується поняття «соціальний капітал» з точки зору політичної науки. Вивчаються відмінні концептуальні підходи до визначення цього концепту. Соціальний капітал характеризується як через економічний параметр довіри, так із точки зору соціальних мереж та зв'язків між індивідами. Звертається увага на основні методологічні підходи в рамках теорій соціального капіталу.

Ключові слова: соціальний капітал, довіра, соціальна мережа.

Варинский В. А. Концептуальные подходы к определению понятия «социальный капитал».

Анализируется понятие «социальный капитал» с точки зрения политической науки. Изучаются различные концептуальные подходы к определению этого концепта. Социальный капитал характеризуется как через экономический параметр доверия, так и с точки зрения социальных сетей и связей между индивидами. Обращается внимание на основные методологические подходы в рамках теорий социального капитала.

Ключевые слова: социальный капитал, доверие, социальная сеть.

Varinskiy V. O. Conceptual approaches to the definition of social capital.

A concept "social capital" from the point of view of political science is analysed. A difference turns out in understanding of social capital in political science and other sciences (to the economic theory, sociology). The excellent conceptual approaches to determination of this concept are studied. Social capital is characterized as by the economic parameter of trust, and also by the point of view of social networks and connections between individuals. Attention applies on basic methodological approaches within the framework of theories of social capital. Absence is established in modern science of integral theory of social capital. Four basic approaches to studying of social capital are compared: socio-anthropological, sociological, economic-institutional and political.

Approaches in understanding of social capital of the founders of this theory (P. Bourdieu, J. Coleman, R. Putnam) are compared. The attention applies on going near an analysis of R. Putnam. He examines social capital through such descriptions of public life, as networks, norms, trust. But J. Coleman examines social capital through a trust and mutual help. He proves that social capital influences on forming of the economically developed society. In the same time P. Bourdieu determined social capital from the point of view of public co-operation.

For today the concept of social capital remains unclear.

Key words: social capital, trust, social network.

Із часу введення категорії «соціальний капітал» в науковий обіг її дослідження мають міждисциплінарний характер і здійснюються в рамках політології, соціології, культурології та економічної теорії. Спостерігаємо різнопланове використання цього терміна представниками різних наук, кожен із яких привносить у розуміння соціального капіталу щось своє, предметне. Досі відсутній єдиний концепт соціального капіталу, цілісна теорія соціального капіталу. Існує, натомість, парадигма соціального капіталу. Наукові розвідки з вивчення соціального капіталу подекуди проводяться без належної операціоналізації понять та осмислення особливостей використання західних методик аналізу соціального капіталу. Це свідчить про актуальність систематизації теорій соціального капіталу.

Дослідниками різних країн світу розроблена низка принципово відмінних концептуальних підходів до визначення базового (родового) концепта «соціальний капітал». Зокрема, група авторів обґрунтовує свій підхід до визначення цього концепту наявністю такого базового економічного параметра, як довіра (Ф. Адам, Д. Подменік [1, с. 37], В. Гесц [4, с. 7], А. Попович, В. Прокошин [13, с. 59], С. Солодовніков [16, с. 213], В. Щербін [22, с. 41], Р. Патнем [11; 30; 31; 32] та ін.).

Інша група дослідників виходить із наявності в суспільстві т. зв. соціальних мереж та зв'язків між індивідами (П. Бурдьє [2; 3; 25], С. Казакова [8, с. 69], Дж. Коулман [9, с. 125], С. Пономар [12, с. 29], В. Радаєв [14, с. 27], М. Утіна [18, с. 341], Ф. Фукуяма [19, с. 77], С. Шавель [20, с. 29], П. Шихіреєв [21, с. 20], П. Содергард і А.-К. Тоттерман [27, с. 347] та ін.).

Окремі дослідники використовують концепт «соціальний капітал» виключно як засіб для вимірювання соціальної нерівності (Н. Давидова [6, с. 169], А. Красилова [10, с. 164], С. Сивуха [15, с. 83] та ін.).

Серед різноманіття поглядів на соціальний капітал виділяються чотири основні підходи до концепції його дослідження:

- соціо-антропологічний, заснований на уявленнях про природні прагнення людей до об'єднання; акцент – на біологічній основі соціального порядку, коріння соціального капіталу вбачається в людській природі;
- соціологічний, у якому соціальний капітал розглядається як норми, мережі й організації, за допомогою яких індивіди матимуть користь;
- економіко-інституціональний, підставою якого є твердження, що люди при взаємодії один із одним прагнуть до максимальної індивідуальної корисності й використовують ресурси соціального капіталу при здійсненні різних видів діяльності;
- політологічний, у якому особлива увага приділяється ролі інститутів, соціальних норм у формуванні людської поведінки [17].

Уперше термін «соціальний капітал» використав американський дослідник Л. Дж. Ханіфан (1920 р.) у дискусії про громадські центри у сільських школах для визначення «субстанцій, важливих в повсякденному житті людей». Такими «субстанціями», за Ханіфаном, були солідарність і соціальні зв'язки між тими, хто утворює соціальну групу.

Задав напрям дискусії про соціальний капітал Р. Патнем, визначаючи його через «характеристики соціального життя – мережі, норми та довіру, – які спонукають учасників до ефективнішої спільної дії задля досягнення спільних цілей» [33, с. 66]. Р. Патнем підкреслює, що «з точки зору політичної стабільності, ефективності урядів і навіть економічного прогресу, соціальний капітал може виявитися ще важливішим чинником, ніж економічні або людські ресурси» [11, с. 304]. Соціальний капітал науковець визначає як якість діяльності громадських рухів, члени яких співпрацюють на основі, з одного боку, горизонтальної довіри, що породжує згоду учасників руху, а з іншого – на основі вертикальної довіри, що полягає у взаємозв'язку з органами державної влади на різних рівнях. На відміну від дослідників, які використовували у наукових пошуках якісні методи дослідження (П. Бурдьє та Д. Коулмана), Р. Патнам запропонував чіткі індикатори виміру соціального капіталу. У праці «Гра у кеглі на одинці: крах і відродження американського суспільства» [31] дослідник використовує трифазову модель соціального капіталу, яка складається з норм взаємин, довіри та соціальних мереж. Р. Патнам вимірює соціальний капітал за допомогою індивідуальних індикаторів – таких, як інтенсивність і сила контактів між індивідами, членство у суспільних об'єднаннях, електоральна активність, задоволеність взаєминами між людьми, дотримання норм взаємності, відчуття безпеки, довіра до сусідів і соціальних інститутів. Р. Патнам не вважав соціальний капітал універсальним методом розв'язання суспільних проблем. Інвестування у соціальний капітал не є певною альтернативою, а скоріше складовою частиною загальної політики розвитку економічного сектору та людського капіталу.

Незважаючи на раніші дослідження, у т.ч. й Р. Патнема, першим концептуальним опрацюванням категорії «соціальний капітал» можна вважати статтю Дж. Коулмана «Капітал соціальний і людський», у якій автор з'ясовує, відповіддю на які проблеми та виклики економічної теорії стала розробка концепції «соціального капіталу». «Соціальний капітал» у трактуванні Дж. Коулмана – це потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, що формується в міжособистісних відносинах: зобов'язання та очікування, інформаційні канали і соціальні норми [9, с. 124]; він розглядає соціальний капітал як необхідне доповнення для ефективного функціонування фізичного і людського капіталів. Дослідник вказує, що соціальний капітал, як й інші форми капіталу, продуктивний; він сприяє досягненню певних цілей, домогтися яких при його відсутності неможливо. Подібно до фізичного та людського капіталу, соціальний капітал не має своєї суворої дефініції, але він може володіти специфічними характеристиками у певних сферах. На відміну від інших форм капіталу, соціальний капітал, на думку Дж. Коулмана, «властивий структурі зв'язків між акторами і серед них. Це не залежить ні від самих акторів, ні від засобів виробництва. Більше того, організації, що мають певні цілі, можуть бути акторами (т. зв. корпоративний актор), так само як і індивід. Зв'язки всередині корпоративних акторів також можуть створювати для них соціальний капітал (при цьому найвідомішим прикладом є обмін інформацією, яка дозволяє встановлювати фіксовані ціни в межах однієї галузі)» [9, с. 124].

Дж. Коулман зазначає, що ця форма капіталу пов'язана зі встановленням і підтримкою зв'язків із іншими господарськими агентами. На його думку, соціальний капітал – це сукупність взаємин, що породжують дії. Ці взаємини пов'язані з очікуванням, що й інші агенти виконуватимуть свої зобов'язання без застосування санкцій [9, с. 122]. Ця одночасна концентрація очікувань і зобов'язань виражається узагальнюючим поняттям «довіра». Чим більше зобов'язань накопичено в певному співтоваристві, тим вища віра і, отже, вищий рівень соціального капіталу [33, с. 66]. Об'єктивовану структурну основу соціального капіталу формують мережі соціальних зв'язків, які використовуються для трансляції інформації, економії ресурсів, взаємного навчання правил поведінки, формування репутацій. На основі соціальних мереж, які часто мають тенденцію до відносної замкнутості, складається інституційна основа соціального капіталу – приналежність до певного соціального кола, або членство в групі [14, с. 27]. Іншими словами, «соціальний капітал є сукупністю реальних або потенційних ресурсів, які пов'язані з володінням стійкою мережею більш-менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання, – тобто з членством у групі. Остання дає своїм членам опору у вигляді колективного капіталу» [25, с. 102–103].

Дж. Коулман зазначає, що соціальний капітал впливає на формування економічно розвиненого суспільства. Науковець виділяє декілька індикаторів рівня розвитку соціального капіталу: довіра до людей, задоволення життям, широка соціальна ідентифікація індивіда та стабільна циркуляція кадрів у соціальних організаціях [9]. Послідовники Дж. Коулмана розглядають соціальний капітал як атрибут індивіда, що дає йому серйозні переваги в досягненні життєвих цілей, захисті майна, доступі до інформації.

Якщо Дж. Коулман розвинув закономірність залежності індивідуального соціального капіталу від задоволення суспільних потреб, то П. Бурдье визначав соціальний капітал із точки зору суспільної взаємодії, наголошуючи на його індивідуальних характеристиках. Загалом П. Бурдье виділив три основні форми капіталу: економічний капітал, культурний капітал та соціальний капітал. Останній дослідник визначає як «ресурси, засновані на родинних відносинах та відносинах у соціальній групі, що організована за принципом участі», як «сукупність актуальних або потенційних ресурсів, що пов'язані з володінням міцними зв'язками, інституціоналізовані відносинами взаємного знайомства і визнання» [3, с. 66].

П. Бурдье підкреслює, що соціальний капітал – це більше, ніж просто мережа групових зв'язків. Його природа припускає трансформацію стійких відносин, таких, як сусідство, відносини в колективі колег і навіть родинні зв'язки, у відносини, що є «необхідними і

вибраними, які припускають тривалі суб'єктивно-емоційні зобов'язання (почуття подяки, поваги, дружби тощо)» [25, с. 103]. Позаяк соціальний капітал розподіляється між первинними соціальними групами і класами нерівномірно, то він виступає важливим чинником відтворення соціально-класової структури суспільства.

Ще одним представником теорій соціального капіталу є Ф. Фукуяма. У його працях поняття «соціальний капітал» обмежується рівнем міжособистісної та інституційної довіри. Вчений вважає, що соціальний капітал – це неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії у групах людей [23, с. 3]. Ставлячи перед собою завдання виявити основну детермінанту ефективності функціонування політичних та економічних інститутів, Ф. Фукуяма констатує, що не ринкові принципи та закони і навіть не традиції, а рівень довіри, який простежується у суспільстві, впливає на функціонування інституційного дизайну громадянського суспільства.

О. Демків виділяє теорії індивідуального та колективного соціального капіталу [7, с. 167]. Теорія колективного соціального капіталу (Дж. Коулман, Р. Патнем та ін.) розглядає соціальний капітал як надбання спільноти, позаяк витворюється цією спільнотою та приносить їй прибутки. Згідно з Р. Патнемом, соціальний капітал складається з активних взаємозв'язків між людьми, у яких довіра та спільні цінності пов'язують членів мереж та спільнот і уможливають та спрощують спільну дію [32].

Теорія індивідуального соціального капіталу (П. Бурдье, Н. Лін, Р. Барт та ін.) соціальний капітал сприймає як мікрорівневий феномен, який витворюється та приносить прибутки індивідуальним акторам. У. Бейкер пропонує таку дефініцію індивідуального соціального капіталу: це ресурси, які актори отримують зі специфічних соціальних структур та використовують, виходячи зі своїх інтересів. Такими структурами за Бейкером є соціальні мережі [24, с. 619]. Р. Барт визначає індивідуальний соціальний капітал як приятельські контакти між колегами по службі та більш широкі контакти, через які ви маєте змогу використовувати свій фінансовий і людський капітал [26, с. 9]. А. Портес вважає, що соціальний капітал – це здатність індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на підставі свого членства у певній соціальній мережі чи у більш широкій соціальній структурі [30]. Х. Д. Флап визначає соціальний капітал як функцію розміру мережі, сили відносин між актором, об'єм капіталу якого визначається (так званім фокальним, тобто центральним актором) і іншими членами мережі та ресурсів, якими володіють члени мережі [28]. Н. Лін трактує соціальний капітал як ресурси, що містяться у соціальних мережах і обраховує об'єм соціального капіталу, сумуючи цінні ресурси (багатство, влада, авторитет), приналежні акторам, з якими фокальний (центральный) актор має прямі чи опосередковані зв'язки [29].

М. Герман звертає увагу на три методологічні підходи в рамках теорій соціального капіталу:

1. Мережевий підхід (П. Бурдье, Д. Коулман), який розглядає різноманітні соціальні мережі та відповідні ресурси соціальних агентів.

2. Ціннісний підхід (Ф. Фукуяма), який концентрує увагу на ціннісних орієнтаціях та культурних традиціях як передумовах формування ефективної політичної системи.

3. Інституційний підхід (Р. Патнам), який розглядає феномен соціального капіталу з точки зору ефективності функціонування інститутів громадянського суспільства [5, с. 106].

Таким чином, теорії соціального капіталу є сучасним інструментарієм вивчення суспільно-політичних процесів. Незважаючи на деяку термінологічну нечіткість, сам концепт соціального капіталу відкриває перед дослідниками вагомі наукові перспективи. Соціальний капітал як підхід знаходиться на стадії кристалізації методологічної основи. Складаючись із різних наукових напрямів, теорії соціального капіталу дозволяють проаналізувати форми і наслідки соціальних відносин, довіру до органів влади та до неполітичних інститутів, соціальні мережі та якість життя. При цьому, теоретики соціального капіталу пропонують різні ракурси аналізу впливу соціального капіталу на суспільний розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Адам Ф. Социальный капитал в европейских исследованиях / Ф. Адам, Д. Подменик // Социс. – 2010. – № 11. – С. 35–48.
2. Бурдьё П. Социология политики / сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
3. Бурдьё П. Формы капитала / П. Бурдьё // Экономическая социология. – Том 6. – 2005. – № 3. – С. 60–74.
4. Геец В. М. Доверие как элемент социального капитала в экономическом развитии Украины / В. М. Геец // Экономическая теория. – 2010. – № 3. – С. 7–19.
5. Герман М. Г. Теорії соціального капіталу в аналітичній перспективі вивчення євроінтеграційних процесів / М. Г. Герман // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2011. – Вип. 4 (11). – С. 105–109.
6. Давыдова Н. М. Социальный капитал как фактор формирования и воспроизводства социальных неравенств / Н. М. Давыдова // Россия реформирующаяся: ежегодник / отв. ред. М. К. Горшков. – Вып. 6. – М., 2007. – С. 169–182.
7. Демків О. Б. Мережеві параметри соціального капіталу / О. Б. Демків // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2004. – С. 167–170.
8. Казакова С. Н. Базовые институты формирования социального капитала / С. Н. Казакова // Институциональная экономика – теоретическая основа современных прикладных исследований: материалы междунар. науч.-практ. конф. «Развитие прикладных экономических исследований на основе институциональной теории и методологии» / под ред. А. В. Черноволова. – Брест, 2008. – С. 69–72.
9. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
10. Красилов А. Н. Социальный капитал как инструмент анализа неравенства в российском обществе / А. Н. Красилов // Мир России. – 2007. – № 4. – С. 160–180.
11. Патнем Р. Д. Творення демократії: традиції в сучасній Італії / Р. Д. Патнем, Р. Леонарді, Р. Нанетті ; пер. з англ. В. Ющенко. – К. : Основи, 2001. – 302 с.
12. Пономарь С. Социальный капитал политических партий / С. Пономарь // Власть. – 2007. – № 12. – С. 28–30.
13. Попович А. О динамике социального капитала науки в Украине и Беларуси / А. Попович, В. Прокошин // Наука и инновации. – 2009. – № 3. – С. 59–62.
14. Радаев В. В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В. В. Радаев // Экон. социология. – 2002. – Т. 3. – № 4. – С. 20–32.
15. Сивуха С. В. Капитализация социального капитала: посулы и реальные дивиденды / С. В. Сивуха // Социальное знание и белорусское общество: материалы междунар. науч.-практ. конф. – Минск, 2009. – С. 80–83.
16. Солодовников С. Ю. Очерк 5. Теоретико-методологические основы исследования социального капитала в условиях глобализации / С. Ю. Солодовников // Демографический потенциал, человеческий и социальный капитал в условиях глобализации. – Минск, 2006. – С. 199–313.
17. Стрельникова Л. В. Социальный капитал: типология зарубежных подходов / Л. В. Стрельникова // Общественные науки и современность. – 2004. – № 2. – С. 33–41.
18. Утина М. С. Социальный капитал как ресурс антикризисной стратегии: региональный аспект / М. С. Утина // Социально-гуманитарные знания. – 2009. – № 4. – С. 341–345.
19. Фукуяма Ф. Великий разрыв: пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М., 2004. – 474 с.
20. Шавель С. А. Социальный капитал как источник инновационного развития / С. А. Шавель // Социология. – 2008. – № 1. – С. 16–35.

21. Шихирев П. Н. Природа социального капитала: социально-психологический подход / П. Н. Шихирев // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 2. – С. 20–24.
22. Щербин В. К. Социальный капитал науки среди сопредельных понятий / В. К. Щербин // *Социология*. – 2008. – № 1. – С. 35–42.
23. Що таке соціальний капітал? Київська лекція Френсіса Фукуями // *День*. – 2006. – 17 жовт. – № 177. – С. 3.
24. Baker W. Market networks and corporate behavior / W. Baker // *American Journal of Sociology*. – 1990. – Vol. 96.
25. Bourdieu P. Forms of Capital / P. Bourdieu // *The Sociology of Economic Life*. – Boulder, 2001. – P. 102–106.
26. Burt R. S. Structural Holes: The Social Structure of Competition / R. S. Burt. – Cambridge, MA. Harvard University Press, 1992.
27. Information Behaviour Meets Social Capital: a Conceptual Model / G. Widen-Wulff [et al.] // *Journal of Information Science*. – 2008. – Vol. 34. – № 3. – P. 346–355.
28. Flap H. D. No Man Is An Island: The Research Program of a Social Capital Theory / H. D. Flap // *World Congress of Sociology*. – Bielefeld, Germany, July, 1994.
29. Lin N. 1986. Conceptualizing Social Support / N. Lin // *Social Support, Life Events, and Depression* ; ed. by Nan Lin, Alfred Dean and Walter Ensel. – Orlando, Florida: Academic Press. – P. 17–30.
30. Portes A. Social capital: Its origins and application in modern sociology / A. Portes // *Annual Review of Sociology*. – 1998. – Vol. 24. – P. 1–24.
31. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / R. Putnam. – New York : S. Schuster, 2000. – 217 p.
32. Putnam R. The Prosperous Community, Social Capital and Public Life / R. Putnam // *The American Prospect*. – Vol. 4, No. 13. – March 21. 1993.
33. Putnam R. Who Killed Civic America? / R. Putnam // *Prospect*. – 1996. – March.